

תוכן העניינים

דברי פתיחה ושלמי תודה

יא

הקדמה: מערכת שיפוט מחפשת זהות

1

חלק ראשון: מערכת השיפוט והקהילה המשפטית בארץ ישראל בסוף התקופה העותמאנית

11

מבוא: הפירמידה השיפוטית באימפריה העותמאנית

13

פרק 1: שופטים ובתי משפט בארץ-ישראל ערב הכיבוש הבריטי

17

הקשר הצרפתי של מערכת השיפוט העותמאנית

17

תקופת הרפורמות: ניזאמיה – בתי המשפט החדשים

19

הפער בין השאיפות לבין המציאות

22

הקמתה של מערכת השיפוט העותמאנית האזרחית בארץ ישראל

24

בתי משפט לערעורים (בית משפט עליון)

25

בתי משפט ערכאה ראשונה (מתזויים)

28

בתי משפט שלום

32

בתי משפט נוספים בארץ ישראל

34

עצמאות השופטים ושיטת מינוי השופטים

34

מספר השופטים בארץ ישראל העותמאנית

38

פרק 2: דימוי ומציאות במערכת השיפוט העותמאנית

41

הליכים משפטיים בארץ ישראל בשלהי השלטון העותמאני

41

שחיתות במערכת השיפוט העותמאנית

53

פרק 3: ארץ קטנה ונידחת ומשפטנים בה מעט

59

עורכי הדין הראשונים בארץ ישראל

61

מקצוע עריכת הדין בציבור הערבי

64

המייצגים והטוענים

65

חלק שני: קבוצת קושטא: סטודנטים למשפטים מארץ ישראל בדרך אל המנהיגות הפוליטית והמשפטית

- 71
- 73 מבוא: קבוצת קושטא ומקומה בתולדות המשפט בארץ ישראל
- 77 פרק 4: הלימודים בקושטא: בעקבות מהפכת "התורכים הצעירים"
- 92 פרק 5: עשרה שבאו לקושטא
- 92 מי ומי הבאים
- 98 משה שרתוק ובוגרי הגימנסיה הרצליה
- 105 עשירים ועניים, צעירים וותיקים
- 114 פרק 6: דוד בן-גוריון וגד פרומקין: משפטנים מסוג שונה
- 114 גד פרומקין: מן "היישוב הישן" בירושלים אל צמרת המשפט בארץ ישראל
- 119 דוד בן-גוריון נעשה "משפטן מובהק"
- 128 פרשת פרומקין: "פגישת מחזור" אחרי 35 שנים
- חלק שלישי: ירושלים 1918, מערכת שיפוט מוקמת מן ההריסות**
- 131
- 133 מבוא: התורכים יוצאים, האנגלים באים
- 133 1918, 1948 ומה שביניהן
- 135 הכיבוש הבריטי: סטטוס קוו במערכת המשפט
- 138 פרק 7: בריסטר מלונדון מקבל מינוי
- 138 "האפיזודה העותמאנית" של הפרונט הרביעי מדנהאם
- 143 ירושלים, ינואר 1918: הביקור הראשון
- 146 פברואר—מרס 1918: מינוי, ציפייה ודאגות בקהיר
- 148 פרק 8: תהליך הקמת מערכת השיפוט בארץ ישראל
- 148 מייג'ור קלרק וגנרל מאני
- 149 קלרק: "כך הקמתי את מערכת השיפוט בפלשתינה"
- 151 המהפכה הגדולה: שופטים "נייטיבס"
- 153 "מגרש הרוסים" בירושלים: המרכז המשפטי של ארץ ישראל
- 155 בעיות התקציב ומשכורות השופטים
- 156 קולונל סקוט ומייג'ור בנטוויץ' מגיעים ממצרים
- 159 פרק 9: יועץ שהפך לשופט
- 159 היועץ הראשון

- 163 השופט היהודי הראשון ו"השלמת ההכנסה"
- 167 פרק 10: יוני 1918: המערכת מתחילה לפעול
- 167 המסמכים המכוננים: ה"הכרזה" ו"כללי בתי המשפט"
- 171 כל השופטים שמונו, והשופט היהודי שנעלם
- 176 טקס היסטורי: פתיחת בתי המשפט
- 177 ראשית המאבק על עצמאות מערכת השיפוט תחת השלטון הבריטי
- 179 פרק 11: עידן קלרק בארץ ישראל
- 179 תפקידים רבים וחששות מוגזמים
- 182 קלרק והאשמת הממשל הצבאי הבריטי באנטישמיות
- 183 "השנים החסרות", או מי קדם להייקראפט
- 186 קלרק עוזב את הארץ
- 188 אחרי קלרק: מאבקים, הדחות ומינויים חדשים
- 194 מורשת קלרק
- 197 חלק רביעי: פרשת קרקעות זיתא: עלייתו ונפילתו של השופט יוסף סטרומזה
- 199 מבוא: אנטי-גיבור בלב הסערות
- 199 האיש שבן-גוריון היה "מורה דרכו בחיים"
- 200 הצלת מניה שוחט במשפט דמשק
- 204 השופט יוסף אפנדי סטרומזה
- 206 מערכת השיפוט בחיפה: "נשאר רק האדון סטרומזה לבדו"
- 208 פרק 12: פרשת קרקעות זיתא: גאולת אדמות או מרמה
- 208 מיליונרית מפילדלפיה, "קפטן" מזיכרון יעקב ואיכר מחדרה
- 213 "תכנית תשעת השלבים" לרכישת קרקעות זיתא
- 216 תביעה, "טיול" וחתימה על מסמך
- 222 מאבקים משפטיים וחקירות משטרתיות
- 225 פרק 13: "פרשת סטרומזה" או "פרשת בנטוויץ"
- 225 שוטר חוקר שופט
- 226 הפשרה המפתיעה וההתנצלות של בנטוויץ
- 228 סטרומזה מושעה מתפקידו
- 230 "הכישלון הגדול ביותר" של נורמן בנטוויץ
- 234 "אחוות עמים" בחיפה: יהודים וערבים משתפים פעולה

- 235 התנועה הציונית מפקירה את סטרומזה
 238 מנהיג הלייבור מתגייס לעזרה
 239 זיכוי לרוטמן ונזיפה בלבד לבנטוויץ'
 241 מרי פלז יוצאת לקרב; נורמן בנטוויץ' מגיש כתב אישום
 245 לורד פספילד מגיע: התקווה והאכזבה
 249 תדהמה בירושלים ובלונדון

- 253 פרק 14: שניים שגורלם נחרץ: היועץ המשפטי והשופט המחוזי
 253 זקן השופטים דורש לפטר את בנטוויץ'
 255 חודש יולי השחור: התבוסות המשפטיות של בנטוויץ'
 261 הפרשה עושה היסטוריה וסטרומזה זועק לעזרה
 264 ועדת החקירה השיפוטית: תאוריית המלכודת של עו"ד עליאש
 268 ההתערבות השגויה: מחנה רוטמן מנסה לסייע
 270 השופטים הבריטים מרשיעים, פרומקין מזכה
 272 ניסיונות הצלה אחרונים והדחה פומבית

- 274 פרק 15: אחרי ההדחה: מצוקות ומאבקים
 274 "מימי לא הרגשתי כאב כה עמוק"
 276 ניצחון אחרי 20 שנים: "אבא הביא משאיות"
 278 "גואלי אדמה" או "ספקולנטים"
 282 אחרי סטרומזה: אין שופט מחוזי יהודי בחיפה

288 סיכום בנייים: מערכת שיפוט באמצע הדרך

- 288 מערכת השיפוט בארץ ישראל ב-1930
 289 עצמאות וטוהר מידות
 293 מתי נוצרה הפירמידה השיפוטית הישראלית?

- 299 נספחים
 299 נספח 1: "מסמך פרומקין", 1918
 303 נספח 2: כתבי המינוי שקיבל השופט סטרומזה, 1920, 1924

305 הערות

- 367 רשימת המקורות

- 391 מפתח שמות ועניינים

דברי פתיחה ושלמי תודה

אקווה שייסלח לי, אך אני חש צורך להקדים כמה מילים אישיות. במשך כארבעים שנה עסקתי בעיתונאות ובתקשורת, ובתקופות שונות הייתי כתב, עורך, בעל-טור, מורה לעיתונאות ויועץ תקשורת. כתבתי אלפי כתבות ומאמרים, הדרכתי אנשים שרצו לעסוק בעיתונאות וניהלתי מבצעים גדולים ומורכבים, כגון מסעי בחירות, בתחומי התעמולה והתקשורת.

שנים רבות חלמתי על עיסוק במחקר בתחום ההיסטוריה. בראשית שנות השישים, לאחר שסיימתי את הפקולטה למשפטים של האוניברסיטה העברית בירושלים (בימים שעוד למדנו במנזר "רטיסבון" בלב העיר) וקיבלתי תואר מוסמך למשפטים (M.Jur.) — רציתי להמשיך לתואר דוקטור. באחרונה נתקלתי בביתי בתיקים ישנים משנות השישים והשבעים של המאה הקודמת, ובהם התכתבויות עם אוניברסיטאות שונות בארץ ובעולם על לימודי דוקטורט. נעניתי בדרך כלל בחיוב ובסבר פנים, אך כנראה שלא הייתי מוכן אז לעזוב את תחום התקשורת שריתק אותי וגרם לי סיפוק מקצועי רב. מצאתי גם התחלות של מחקרים היסטוריים שונים שהתחלתי באיסוף חומר עבורם. כולם ננטשו בשל סיבות שונות.

כאשר התקרבותי לגיל שישים חשתי שאני חייב לעשות שינוי בחיי ולהגשים את החלום הזה. נרשמתי ללימודי דוקטורט ב"אלמה מאטר" שלי, האוניברסיטה העברית, ובתוך כמה שנים, במאמץ רב ומרוכז, קיבלתי תואר "דוקטור למשפטים" על סמך מחקר שהוא הבסיס לספר זה.

שילבתי במחקר את שני התחומים המעניינים ומסקרנים אותי — המשפט וההיסטוריה. לאחר מחשבה רבה גיבשתי את מטרת המחקר: לגלות את המקורות ולכתוב את ההיסטוריה של מערכת השיפוט שהתקיימה בארץ ישראל בשלושים השנים הראשונות של המאה העשרים, תחת שלטונן של שתי אימפריות גדולות: העותמאנית והבריטית. גיליתי כי הנושא מרתק אותי עד מאוד, ותדוות הגילוי של חומרים חדשים ולא-ידועים היא אחת החוויות המסעירות שידעתי בחיי. בעשר השנים שחלפו מאז התחלתי במסע חדש זה בחיי, התרחב מאוד ההיקף של המחקרים בהם אני עוסק, ועתה הוא מקיף למעשה את כל ההיסטוריה של מערכת השיפוט שפעלה בארץ ב-150 השנים האחרונות. פרסמתי מספר מחקרים בתחום זה ותכניות רבות גם לעתיד.

ספר זה הוא תולדה של עבודת הדוקטור שלי, ומטבע הדברים היה צורך להתאימו למתכונת של ספר רגיל. בעת עריכת הספר עמד בפני פיתוי גדול: לוותר

על הפרקים הראשונים העוסקים בדרכי הארגון של מערכת המשפט בתורכיה ובארץ ישראל, ולעבור הישר אל החלקים ה"מעניינים" והמרתקים העוסקים באישים ובפרשיות בהיסטוריה של מערכת השיפוט הארץ ישראלית. אולם, הגעתי למסקנה כי לשאלת ההקמה והארגון של מערכת המשפט בארץ ישראל יש חשיבות רבה מאוד והיא חיונית להבנת דרך פעולתה של מערכת השיפוט הקיימת במדינת ישראל עד עצם היום הזה.

בעת המחקר גיליתי כי הרקע העיתונאי שלי מסייע לי מאוד בחיפוש אחרי מקורות ראשוניים בארכיונים השונים בארץ ובחו"ל, באיתור קרובי משפחה של דמויות מרכזיות המופיעות בספר, ובהצלבת רסיסי מידע לכדי תמונה כוללת. ואכן, דומני שאוכל לומר ביושר כי המחקרים שלי הניבו פרות. עד מהרה התברר לי מה גדול הפער בין הכתיבה העיתונאית שהייתי רגיל לה כל חיי לבין הכתיבה המחקרית – מדעית שאני עוסק בה עתה: למדתי כמה קשה להתמודד עם הצורך המדעי המוחלט לדיוק מרבי, תוך בדיקה לעומק של כל אמירה וכל עובדה, ללא "עיגול פינות", תוך הימנעות מספקולציות ומאמירות סתמיות חסרות בסיס. עם זאת ברור לי שיהיו כאלה שיאמרו כי עבודתי היא "עיתונאית" במובן מסוים. אני רואה זאת כמחמאה.

*

רבים מאוד סייעו לי בעצה, בחומר ובהפניה למקורות. לכולם הודיתי בגוף הטקסט, במקומות המתאימים. כאן ברצוני להודות במיוחד לאלה שתרומתם למחקר ולכתיבה של ספר זה הייתה מרכזית וחיונית.

זכיתי בשני מנחים מעולים לעבודת הדוקטור שלי: פרופ' ראובן ירון לימד אותי מהי דייקנות היסטורית ומהו מחקר היסטורי. אני אסיר תודה לו על קפדנותו ועל הדרישות המחמירות שהציב בפניי. במיוחד אני מודה לו על הנדיבות הרבה שגילה כאשר חלק עמי את תחומי הידע הרבים והנרחבים שלו. פרופ' יורם שחר, חלוץ המחקר ההיסטורי-משפטי בישראל, תרם לי תרומה שאין ערוך לה בכל תקופת המחקר: מוחו הפורה והידע העצום שלו איתגרו אותי שוב ושוב לחפש עוד ועוד חומר וללכת בכיוונים נוספים, וההתלהבות שלו בכל הנוגע לחקר ההיסטוריה המשפטית הישראלית סחפה אותי והובילה אותי לעבר התוצאה הסופית. אני יכול לקבוע בביטחון שבזכותו השלמתי את המחקר והגשמתי את מטרתי.

מן הרגע הראשון הייתה לי האוניברסיטה העברית בירושלים בית חם ואוהד. ברצוני להודות לפרופ' מירי גור אריה, ש"קלטה" אותי בימים הראשונים בתפקידה כיו"ר רשות המחקר של האוניברסיטה, והובילה אותי בשלב הראשון של עבודת הדוקטור. הדיקנים של הפקולטה למשפטים באוניברסיטה העברית בתקופת העבודה על הדוקטורט, פרופ' ישראל גלעד ופרופ' אייל זמיר, התייחסו באהדה למחקרים שלי וסייעו להשתלבות בצוות ההוראה בפקולטה. כך השלמתי מעגל, גם אם באיחור של כארבעים שנה. זה כמה שנים שאני מעביר סמינרים באוניברסיטה העברית (וגם באוניברסיטאות אחרות)

על "ההיסטוריה של מערכת השיפוט הישראלית", בהם אני נפגש עם סטודנטים מוכשרים העורכים מחקרים בתחום זה, ותמיד אני לומד מהם דברים חדשים. הראשון באקדמיה הישראלית אתו התייעצתי היה פרופ' שלמה אהרונסון מהאוניברסיטה העברית. תגובתו עודדה אותי מאוד: הוא פטר כלאחר יד כל חשש בעניין הגיל והזמן הארוך שעבר מאז סיימתי את לימודי באוניברסיטה. תודתי על שקרא פרקים מעבודתי, העיר הערות חשובות ותרם לי מהידע הרב שלו. אני מודה לשני מלומדים צעירים מאוניברסיטת תל-אביב, פרופ' רוזן חריס ופרופ' אסף לחובסקי, חוקרי ההיסטוריה של המשפט בישראל, ש"אימצו" אותי מתחילת הדרך. הם צרפו אותי לקהילה הולכת ומתרחבת של היסטוריונים משפטיים פעילים, והמפגש עם קהילה תוססת זו גורם לי הנאה רבה ומביא לשיתוף פעולה מוצלח ופורה. שניהם קראו פרקים מעבודתי ותרמו לי רבות.

אני אסיר תודה לעובדי כל הארכיונים, בארץ ובחו"ל, על העזרה הרבה שהגישו לי במשך השנים. הארכיון הראשון אליו פניתי בתחילת הדרך היה הארכיון הציוני המרכזי בירושלים, ותודתי לבתיה לשם שהדריכה אותי כיצד לשוטט בעולמם הקסום של הארכיונים. תודה לגלעד לבנה ולמיכל זפט מגינזך המדינה על עזרתם – וזאת, למרות הנטיה (המוגזמת לדעתי) של הגינזך "לסגור" תיקים חשובים ולא לאפשר עיון בהם. תודה לבעלי ארכיונים פרטיים, שהרשו לי לעיין באוצרות גנוזים שהיו שמורים בבתיים, ובמיוחד למר ויליאם קלארק (Mr. William Clarke) מלונדון, ולשני בעלי ארכיונים פרטיים בישראל, שלא אוכל לגלות את שמם.

עוד ברצוני להודות כאן לד"ר גבי אלכסנדר, מנהל מכון קרן קיימת לישראל לתולדות הציונות וההתיישבות, שליווה את עבודת המחקר שלי מימיה הראשונים באהדה רבה, וסייע לי בדרכים שונות; לראובן אדלר ודוד טרטקובר על הזמן שהקדישו לי ועל העצות הטובות; ולידידים הרבים, להם נהגתי לספר שוב ושוב על הפרשיות המתוארות בספר, שתמיד עודדו אותי להמשיך ולחקור.

תודה למשפחתי: לבני איתי ולכלתי איריס על העידוד והתמיכה; לנכדי הנבונים והחמודים: אורי בן ה-11, שמלבד היותו יועץ המחשבים הראשי שלי, גילה עניין רב בספר ואף קרא קטעים ממנו; ואיילת בת ה-7, שצחוקה ועליצותה היו המוזיקה שליוותה את כל שלבי העבודה על הספר.

למולי הטוב עמדה לצדי רעייתי ציפי, שתמכה בי לאורך כל הדרך. הספר מוקדש לה כי בלעדיה לא היה נכתב. כמו תמיד, ציפי קראה כל מילה שכתבתי בכל שלב של הכתיבה והטיטות הרבות – ובתבונתה הרבה חילצה אותי ממוקשים ומטעויות. אבל כמוכן שכל מה שנכתב בספר זה הוא על אחריותי בלבד.

נתן ברון

תל-אביב, יולי 2008

הקדמה

מערכת שיפוט מחפשת זהות

מטרת הספר הזה היא לתאר את ההיסטוריה של מערכות השיפוט שפעלו בארץ ישראל בשלושים השנים הראשונות של המאה העשרים. הכוונה היא להתחקות אחרי מקורותיה של מערכת השיפוט הישראלית שהחלה לפעול עם קום המדינה ב־1948 וללמוד על אלו יסודות נבנתה. לקורא יתברר עד מהרה, שמערכת השיפוט הישראלית לא נוצרה יש מאין, ובתי המשפט והשופטים הפועלים בה כיום ממשיכים לתפקד בהתאם למבנה ולדרכי הפעולה שנקבעו במהלך התקופה המתוארת בספר. המסקנה המתבקשת היא, שכדי להבין את הדרך שבה פועלים בתי המשפט במדינת ישראל, ראוי להכיר את תולדותיהן של מערכות השיפוט שפעלו בארץ לפני קום המדינה.

נושא הספר מוגדר בצורה ברורה: הדיון הוא במערכת השיפוט (Judicial System) — בתי המשפט הפועלים במדינה, ציבור השופטים היושבים בדין, דרכי הארגון של בתי המשפט והקהילה המשפטית בארץ (משפטנים ועורכי דין). הספר אינו עוסק בתחום הרחב יותר של מערכת המשפט (Legal System), כלומר בפעילות של כל הגופים העוסקים בתחום המשפט והחוק במדינה, ובכללם החקיקה ורשויות אכיפת החוק.

המחקר והדיון בהיסטוריה של מערכת השיפוט בארץ ישראל חשובים ביותר, כי בדרך כלל מקובל לדון על בתי המשפט רק בקשר לפסקי הדין של השופטים, היינו בצד המשפטי של פסיקה זו או אחרת ובדרך שבה מפרש השופט את החוק. נקודת המבט של ספר זה שונה: יידונו בו בתי המשפט, השופטים והפעילות המשפטית מן הזווית האנושית, הארגונית, החברתית והפוליטית. מערכת השיפוט בתקופה המתוארת בספר עברה תהפוכות ומאבקים חשובים. תיאורם ודיון בהם יתרמו להבנה טובה יותר של מערכת השיפוט לדורותיה.

במהלך המאה העשרים התקיימו בשטח המהווה כיום את מדינת ישראל לא פחות מחמש מערכות שיפוט ממלכתיות רשמיות: שתיים עותמאניות (מוסלמית־דתית ואזרחית־חילונית); שתיים בריטיות (צבאית־אחרי־כיבוש ואזרחית מנדטורית); ואחת, אחרונה, ישראלית. מעקב אחרי תולדות מערכות השיפוט האלה מראה כי החילופים ביניהן לא נעשו בדרך של ביטול והקמה מחדש. כל מערכת הלכה בדרך של קליטה וספיגה מזו שקדמה לה.

החדשנית והמהפכנית מבין המערכות האלה הייתה המערכת האזרחית-חילונית-עותמאנית. היא היחידה שהלכה בדרך נועזת של הקמת מערכת שיפוט אזרחית חדשה לחלוטין בצד זו הדתית. המערכת הבריטית, לעומת זאת, אימצה את המבנה ואת השיטה של המערכת העותמאנית וביצעה התאמות מסוימות לצורכי המקום והזמן. ואילו המערכת הישראלית קלטה לתוכה את המבנה של מערכת השיפוט המנדטורית כמות שהוא ללא ניסיון אמיתי להכניס בו שינויים או שיפורים. כך פועלת כיום בישראל מערכת שיפוט שניתן לשאול לגביה מה ישראלי בה, שכן היא נוצרה בצלמן ובדמותן של מערכות זרות שהונהגו על ידי המעצמות הקולוניאליות ששלטו בארץ לפני 1948.

הספר בודק כיצד הוקמו וכיצד התנהלו מערכות השיפוט האלה וכיצד נעשה המעבר ביניהן. התשובות לשאלות האלה יציגו את הדרך שבה פעלו בארץ שופטים ומשפטיים, בתפקידים שונים וברמות שונות, בשנים שקדמו להקמת המדינה. האמת ניתנת להיאמר כי כולם – עותמאנים, בריטים וארץ ישראלים (ערבים ויהודים) – תרמו בדרך זו או אחרת לבנייתן ולגיבושן ובתוך כך גם לבניית היסודות שמערכת השיפוט הישראלית ניצבת עליהם כיום. עם קום המדינה נכנסו כידוע למערכת השיפוט הישראלית רק השופטים היהודים, אך אין להשכיח את פעילותם של האחרים.

התקופה המתוארת בספר מקיפה את השנים האחרונות של השלטון העותמאני (1900–1917) ואת השנים הראשונות של השלטון הבריטי (1918–1930). התקופה מתחילה ב־1900 כאשר במערכת השיפוט העותמאנית לא היו כלל עורכי דין יהודים פעילים, רק שניים—שלושה עורכי דין ערבים, ואף לא שופט מקצועי (ססיים פקולטה למשפטים) מקומי אחד, יהודי או ערבי. תקופה זו מסתיימת כעבור שלושים שנה בלבד במצב שונה לחלוטין: עשרות שופטים מקומיים איישו את מערכת השיפוט, ומאות עורכי דין, יהודים וערבים, חלקם רבי כשרון ותבונה משפטית, ייצגו היטב את התושבים, ערבים ויהודים כאחד.

ערב הכיבוש הבריטי, בתום מלחמת העולם הראשונה (18/1917), התייצבה מערכת השיפוט העותמאנית במבנה הסופי שלה. למבנה זה יש משמעות חשובה ביותר, משום שבאמצע 1918 אמנם הוקמה על ידי צבא הכיבוש הבריטי מערכת שיפוט חדשה, אך למעשה המבנה שלה היה זהה לזה שהתקיים עד קריסת השלטון העותמאני. השתנו רק השופטים, ובמקום שופטים תורכים ישבו על כס המשפט שופטים בריטים, ערבים ויהודים. מאז פעלה המערכת באורח סדיר וללא שום הפסקה או הפרעה עד תום המנדט ב־15 במאי 1948, ולמעשה עד עצם היום הזה.

ככל שהתקדם המחקר שהוביל לספר זה, התברר לי כי כמות החומר היא כה רבה, עד שיש צורך לעצור בנקודת זמן מסוימת כדי להביא תמונה מלאה ומקיפה של התקופה המתוארת. שנת 1930, לערך באמצע עידן השלטון הבריטי, נבחרה כמועד נכון לערוך מעין סיכום ביניים של מצב מערכת השיפוט בארץ ישראל.¹ תיקוף (פריודיצייה) זה נובע מכך שבאותה שנה התרחשו כמה אירועים מרכזיים בתולדות

המשפט הארץי ישראלי. ראשית לכול, תם בשנה זו "עידן בנטוויץ'" שנמשך כ-12 שנים שבהן כיהן נורמן בנטוויץ' כיועץ המשפטי לממשלה הבריטית. בנטוויץ' היה ללא ספק הדמות הבולטת ביותר במערכות המשפט והשיפוט בארץ ישראל עד לסיום הכפוי והטראומטי של כהונתו. בשנת 1930 גם הסתיימה בתוך המערכות השלטוניות והמשפטיות בארץ ובלונדון פרשה קשה הנוגעת להדחתו של השופט יוסף סטרומזה, שהייתה בעיקרה מאבק פנימי – סמוי מעיני הציבור – על עצמאותה וזהותה של מערכת השיפוט המנדטורית בארץ ישראל.²

השנים המתוארות בספר (1900–1930) חשובות לתולדות מערכת השיפוט הארץי ישראלית כי במהלכן בוצע והושלם מהלך היסטורי: הפעלתה וביסוסה של מערכת שיפוט מודרנית, שגילתה במקרים רבים אומץ-לב ועצמאות, ועשתה מאמץ מרוכז ומכוון לטפל בנחישות במוקדי הליקויים והשחיתות, תוך נקיטת צעדים חריפים נגד שופטים שסרחו. ב-18 השנים מאז עד להקמת מדינת ישראל (1930–1948) המשיכה מערכת השיפוט המנדטורית לתפקד באופן יציב ושגרתי, עם בתי משפט פעילים בשלוש ערכאות בכל רחבי הארץ. במהלך שנים אלו התבססה והתגבשה מערכת שיפוט מאורגנת היטב, ועקב כך יכלה מדינת ישראל לקלוט אותה במהלך קל וחלק, שאפשר הפעלה מסודרת של מערכת שיפוט תחת דגל ישראל מיד אחרי ההכרזה על הקמת המדינה ביום ה' באייר תש"ח.³

*

ספר זה שייך לדיסציפלינה הכוללת תחום רחב והוא ההיסטוריה של המשפט (History of Law). אולם כוונתי להתרכז בגזרה מצומצמת יותר – בהיסטוריה של מערכת השיפוט (History of the Judicial System). מתוך כך עולה שלא אעסוק בדרך כלל בדין המהותי ובהתפתחויות בתחום הפסיקה והחקיקה, אלא בתולדותיהן ובקורותיהן של מערכות השיפוט שפעלו בארץ בתקופה הנידונה, ובעיקר בבתי המשפט השונים, בשופטים ובעורכי הדין.

ההיסטוריוגרפיה של המשפט והשיפוט בארץ ישראל לפני קום המדינה לא זכתה לתשומת לב ראויה בעשורים הראשונים למדינה.⁴ למעשה, ב-50 השנים האחרונות לא נכתב אף ספר העוסק באופן מחקרי בהיסטוריה הכוללת של המשפט הארץי ישראלי.⁵ רוב המחקרים שפורסמו בתקופה זו בתחום זה עסקו בעיקר בדיון ובמעקב אחרי התפתחויות בפסיקה ובחקיקה בנוגע לנושאים משפטיים שונים. בדרך כלל, בהתאם לעקרון התקדים המחייב, עסקו מחקרים אלה אך ורק בפסיקות של בית המשפט העליון.

היסטוריונים ישראליים שאינם משפטנים נמנעו מעיסוק שיטתי בהיסטוריה של המשפט והשיפוט בארץ. במהלך השנים פורסמו מחקרים רבים מאוד על תקופת המנדט שעסקו למשל בתחומי המדיניות, הביטחון, המפלגות, החינוך, הבריאות, התחבורה, הכלכלה ועוד. אבל עד לאחרונה התחום המשפטי נעדר מן הספרות

המחקרית הענפה העוסקת בתולדות היישוב היהודי בארץ לפני קום המדינה. ייתכן שהסבר לכך הוא חששם של היסטוריונים לעסוק בתחום המחייב ידע מקצועי בתחומי המשפט ובשפה המשפטית.⁶

בשנות השבעים והשמונים של המאה העשרים פרסמו משפטנים ישראלים — במיוחד יורם שחר ופנינה להב — מחקרים חלוציים בשדה המחקר ההיסטורי של המשפט בארץ,⁷ אולם עד לשנות התשעים לא ניכרה פעילות מיוחדת בשדה מחקר זה. התעוררות מבורכת ניכרת בשנים האחרונות שבהן התפרסמו כמה וכמה מחקרים היסטוריים-משפטיים ומתקיימת פעילות אקדמית ענפה בתחום זה.⁸ ביטוי לכך ניתן בשני פרסומים גדולים — ספר⁹ וחוברת מיוחדת של כתב עת משפטי¹⁰ — שהוקדשו בלעדית להיסטוריה של המשפט הארץ ישראלי והישראלי.

למרות ההתפתחות החיובית הזאת, עדיין נותרו תחומים רחבים וחשובים שלא נחקרו. תקוותי היא שספרי יתרום לידע המצטבר והולך על מערכת השיפוט בארץ ישראל בתקופת טרום-המדינה.

*

בספר ארבעה חלקים היוצרים יחד תמונה שלמה. החלק הראשון עוסק במערכת השיפוט בארץ ישראל בשלהי התקופה העותמאנית. במשך 400 שנים (1516—1917) פעלה בארץ ישראל מערכת שיפוט גדולה ומסועפת. במרבית השנים האלה, עד לשליש האחרון של המאה התשע עשרה, התקיימה בארץ רק מערכת שיפוט ממלכתית אחת: המערכת המוסלמית-דתית, שפעלה באמצעות הקאדי המקומי, אשר שפט לפי דיני ההלכה המוסלמית-דתית. השנים 1839—1879 מצוינות בתולדות האימפריה העותמאנית כתקופת הטנזימאט, שבה הונהגו רפורמות חשובות בממשל. אחת המרכזיות שבהן הייתה בתחום המשפט, ובמסגרתה הוקמו בכל רחבי האימפריה, כולל ארץ ישראל, בתי משפט חילוניים-אזרחיים (שכוננו ג'וזאמיה). מערכת שיפוט כפולה זו — האזרחית-חילונית והדתית-מוסלמית — פעלה בארץ ישראל באופן מסודר עד תום התקופה העותמאנית (18/1917).

מעט מאוד ידוע על מערכת השיפוט האזרחית שפעלה בארץ בתקופת השלטון העותמאני, על ההרכבים של בתי המשפט, על זהות השופטים, על הדרך שבה פעלו בתי המשפט, ועל מערכת הערעורים שהייתה נהוגה אז בארץ. זאת ועוד: למרות ההתבטאויות הרבות על השחיתות במערכת השיפוט העותמאנית בארץ ישראל — מצוי בידי החוקרים מעט מאוד מידע מוצק ואמין על מידת השחיתות ששררה אז בבתי המשפט. בספר זה ייעשה ניסיון למלא — ולו באופן חלקי — את החסר בנושאים הללו, וכן להציע מבט מאוזן והוגן על מערכת השיפוט העותמאנית.

בקהילה המשפטית בארץ שרר בדרך כלל יחס שלילי ומזלזל בכל מה שהיה קשור למשפט העותמאני. עוינות ברורה הופגנה כלפי המגילה, שחברה על ידי משפטנים עותמאנים בשנות השישים והשבעים של המאה התשע עשרה, ובוטלה במדינת ישראל

רק בשנת 1984.¹¹ התבטאות חריפה ומפתיעה, שנאמרה על ידי אדם שבדרך כלל נתפס כעדין ורגיש, יצאה מעטו של ד"ר משה זילברג, לימים משנה לנשיא בית המשפט העליון, שכתב ב־1934: "ידועה היא הערתו של שופט בריטי אחד [...]: 'חבל על שהיטלר לא שרף את המג'לה'. נתעלם ממנו, מכבוד השופט [...] שדרכם של הנאצים לשרוף רק ספרים טובים".¹² ביטויי ביקורת נשמעו גם מפי משפטנים ישראלים אחרים.¹³ גישה זו הקרינה גם על היחס למערכת השיפוט העותמאנית שתוארה בדרך כלל כמערכת מושחתת, מסורבלת ולא־מקצועית. בהמשך תיבדק השאלה אם לא היה כאן גילוי נוסף של מערביים יהירים המזלזלים בכל דבר אוריינטלי.¹⁴

אין ספק שהיו במערכת השיפוט העותמאנית ליקויים ואף גילויים של שחיתות, ואולם בצד השלילה יש להציג גם את החיוב. יש עדויות לכך שהיו במערכת זו גם גילויים של יעילות ואומץ לב, ובמקרים רבים זכו בה מתדיינים יהודים למשפט הוגן. לטוב או לרע, מערכת השיפוט העותמאנית מהווה נדבך ביסודות שעל פיהם פועלת כיום מערכת השיפוט הישראלית, ולכן יש ללמוד אותה ולהכירה היטב.

העיקרון ששלט במערכת השיפוט העותמאנית היה שאין ממנים שופטים מקומיים, ערבים או יהודים, לתפקידי שיפוט. בהקשר לכך יש להביא בחשבון את המצב שהיה בארץ בראשית המאה העשרים בתחום המשפטי־מקצועי. למעשה, לא היו מועמדים מקומיים מתאימים לשיפוט, שכן לא היו אז בארץ ישראל עורכי דין מוסמכים פעילים במסגרת משרדים כמקובל בארצות המערב. ב־1908 חלה התפתחות חשובה שהייתה צריכה להוביל לשינויו של המצב הזה, ובכך עוסק החלק השני של הספר, קבוצת קושטא: סטודנטים מארץ ישראל בדרך אל המנהיגות הפוליטית והמשפטית.

מאז סוף המאה התשע עשרה והופעתו של תאודור הרצל עמד הרעיון הציוני ביסוד השינויים הגדולים שחלו במעמדו של היישוב היהודי בארץ. העלייה לארץ, ההתיישבות, הביטחון, החינוך — כל אלה התבססו על רעיונות לאומיים־ציוניים. לא כך בתחום המשפט. בראשית המאה העשרים לא שררה בארץ ישראל תודעה שלפיה המשפט הוא זירה ציבורית מרכזית. המשפט נתפס כמכשיר לפתרון בעיות פשוטות יחסית, כגון סכסוכים בתחום הכלכלי־מסחרי או טיפול בעברות פליליות. אמנם בתי המשפט נהגו לפי פרוצדורה מקובלת של דיון משפטי (טיעונים, הוכחות, סיכומים, פסקי דין). ואולם המאפיין הבולט ביותר היה מיעוט עורכי הדין המוסמכים שפעלו במערכת הזאת. צעירים ערבים מארץ ישראל נסעו לחו"ל כדי ללמוד משפטים. אך מטרתם לא הייתה בדרך כלל לחזור ולעסוק בעריכת דין, אלא להשתלב במערכת הממשלתית העותמאנית בתור פקידים, שוטרים, קאדים או קימאקאמים — בדרך כלל במחוזות מרוחקים מארץ ישראל. בראשית המאה לא היו בארץ ישראל עורכי דין יהודים כלל; לפני 1908 פעל בארץ זמן קצר מאוד רק עורך דין יהודי מוסמך אחד — שלמה ילין.¹⁵ מצב זה יצר מעמד מיוחד של מייצגים וטוענים, אנשים בעלי כושר ביטוי, ביטחון עצמי ושלטיה בתורכית או בערבית — אך ללא השכלה משפטית רשמית — אשר ייצגו צדדים בבתי המשפט. ואולם ב־1908, בעקבות נסיבות מדיניות ואישיות מיוחדות, נוצר סיכוי סביר שמצב זה ישתנה.

מהפכת התורכים הצעירים ב־1908 היא אשר הביאה ללידתה של "הציונות המשפטית" — שאותה מגלמים באישיותם ובמעשיהם חברי קבוצת קושטא. קבוצה זו הייתה מורכבת מצעירים ארץ ישראלים שנסעו לתורכיה לפני מלחמת העולם הראשונה כדי ללמוד בפקולטה למשפטים בבירת האימפריה העותמאנית, קושטא (קונסטנטינופול, כיום איסטנבול), ושהו בה בשנים 1909–1914. לחבורה נודעת השפעה גדולה מאוד על ההיסטוריה של היישוב בכלל ועל ההיסטוריה של המשפט בארץ ישראל בפרט. חברי הקבוצה שאפו לחלץ את מקצוע עריכת הדין בארץ מדרך התיווך והשתדלנות ולאייש תפקידי מפתח שיפוטיים ופוליטיים במערכות השלטון (אז השלטון העותמאני). ואכן, חלומם התגשם בצורות שונות. כמה מחבריה היו לימים מנהיגים פוליטיים (דוד בן־גוריון, יצחק בן־צבי, משה שרתוק [שרת], דוד רמז, מניח וישראל שוחט) ושופטים (גד פרומקין, יצחק נופך, מרדכי לבנון, יוסף סטרומזה). חברים מקבוצה זו ניצבו בצמרת ההנהגה הציונית והמשפטית של היישוב היהודי בארץ ישראל בתקופת השלטון הבריטי וחלקם הנהיגו את מדינת ישראל בשנותיה הראשונות.

הדמות הבולטת ביותר מבחינה היסטורית בקבוצת קושטא היא בוודאי דמותו של דוד בן־גוריון. להערכתנו, אפשר להסביר תופעות מכריעות בתולדות ארץ ישראל — מן השאלה מדוע אין חוקה למדינת ישראל ועד למערבולת של פרשה לבון וספיחיה בשנות החמישים והשישים — מבדיקת קורותיו של דוד בן־גוריון בעת ששהה בקושטא בשנים ההן. כל העוקב אחרי חייו ופעילותו של דוד בן גוריון יבחין מיד כי היה לו יחס מיוחד לנושאים משפטיים. תמיד התבטא בהם בבוטות ובלוחמנות רבה מתוך ביטחון בעצמו ובהבנתו המשפטית — למרות שלא סיים מעולם פקולטה למשפטים. בספר זה ייבדקו מקורות משפטנותו של דוד בן־גוריון, וייעשה ניסיון להוכיח כי בקושטא עוצבה אישיותו המשפטית.

על ידי בדיקת התכנים ודרכי הלימוד של חברי הקבוצה בפקולטה למשפטים בקושטא תיבדק השאלה אם הדימוי המזלזל שהיה מקובל בארץ על לימודים אלה ועל המשפט התורכי בכללו — מוצדק. כן תוצג השאלה בנוגע להשלכה של הדימוי המקובל על כל מה שנגע למערכת העותמאנית ("האיש החולה של אירופה", "גמל מול אוטו"), על בוגרי קושטא ועל מעמדם בקהיליה המשפטית בארץ ישראל.

שאלה זו נוגעת בעיקר לחבר מרכזי אחר בקבוצת קושטא והוא גד פרומקין, ששהותו בקושטא הפכה אותו לעורך הדין המודרני הראשון בארץ ישראל בתקופת מלחמת העולם הראשונה. לימים כיהן פרומקין כשופט בבית המשפט העליון המנדטורי במשך כשלושים שנה, עד להקמת מדינת ישראל, אך לא התמנה — בניגוד ליתר השופטים היהודים המנדטורים המכהנים — כשופט במדינת ישראל. קיימת סברה, כי אחת הסיבות לכך היא הרקע העותמאני שלו.

האירוע המשמעותי הבא בתולדות המשפט הארץ ישראלי היה הקמת מערכת השיפוט בארץ על ידי צבא הכיבוש הבריטי ב־1918. נושא זה מתואר בהרחבה בחלק השלישי — ירושלים 1918: מערכת שיפוט מוקמת מן ההריסות. להתרחשות זו

חשיבות היסטורית, שכן יש בה כדי להבהיר בצורה מדויקת את מקורותיה של מערכת השיפוט הישראלית.

האחריות להקמתו של כל המבנה המשפטי החדש בארץ — הן של מערכת המשפט והן של מערכת השיפוט — הונחה למעשה על כתפיו של אדם אחד בלבד: קצין צבא בריטי צעיר, בן למשפחת אצולה, משפטן, שלמרבה המזל היה איש משכיל, רחב אופקים ובעל כישורים וניסיון. שמו של קצין זה, שלא קיבל עד עתה את ההכרה המתאימה על פעולתו, הוא אורם ביגלנד קלרק (Clarke).

במאה העשרים הוקמו פעמיים מערכות שיפוט בארץ, ב־1918 וב־1948, אך קיים הבדל מהותי בין שתי ה"הקמות" הללו. לפני הקמת המדינה עסקה בנושא זה במשך חודשים אחדים קבוצה גדולה של משפטנים, ועמד לרשותה די זמן כדי לתכנן חידושים ושינויים, ואולי אפילו להקים משהו מקורי ישראלי. הכוונה למועצה המשפטית שהוקמה במסגרת ועדת המצב של מנהיגות היישוב בתחילת 1948, לקראת סיום המנדט הבריטי. ואולם, בסופו של דבר הוברר כי לא נעשה הרבה: מערכת השיפוט המנדטורית נקלטה בישראל ללא שינוי מהותי ממשי.

המצב שונה באשר לשנת 1918. הבריטים שכבשו את חלקה הדרומי של ארץ ישראל בסוף 1917 מצאו שם ריקנות מוחלטת במערכת המשפטית, שנוהלה עד אז על ידי התורכים: כל השופטים התורכים ברחו ואתם חלק גדול מן התיקים, כולל מסמכי רישום הקרקעות, ובתי המשפט נסגרו ונטשו. בכל הארץ פעלו בסך הכול שניים שלושה עורכי דין מקומיים, ולא היו בנמצא בתי ספר למשפטנים וספריות משפטיות. למעשה, בשטחה של ארץ ישראל באותו זמן לא היו קיימות כלל מערכת משפט ומערכת שיפוט. היה צריך להקים אותן מתוך ההריסות, ממש מאפס, שכן לפי המשפט הבינ־לאומי צבא כיבוש חייב להפעיל בהקדם האפשרי את בתי המשפט בשטח הכבוש. ואכן, המערכת הוקמה והופעלה ב־1918 במהירות הבזק: בתוך כחודשיים מיום שהגיע קלרק לירושלים כבר פעלה בארץ ישראל מערכת שיפוט שלמה, על שלוש ערכאותיה, בשטח שנכבש.¹⁶

לעתים מקובל לדבר על "דבר המלך במועצתו 1922"¹⁷ כנקודת הציון של תחילת פעילותה של מערכת השיפוט המודרנית המאורגנת של השלטון הבריטי בארץ, ומוזכר שבאותה שנה נערך ארגון מחדש במערכת השיפוט. אולם יש מקום לבדוק את התיאור המקובל הזה, שכן אחרי שהוקמה המערכת ב־1918 לא הוכנסו שינויים מהותיים בדבר המלך חוץ מתוספות מסוימות שלא שינו דבר בשלד הפירמידה. כך למשל נוספה לבית המשפט העליון סמכות הבג"ץ, אך המבנה הבסיסי לא השתנה, וגם מצבת השופטים לא השתנתה במאומה. אותם שופטים המשיכו לטפל גם בנושאים הנוספים. למעשה, יום קבלת "דבר המלך במועצתו 1922" עבר על מערכת השיפוט בארץ בלי להשאיר בה חותם ממשי. משום מה נשכחו ארבע שנים חשובות אלו — 1918—1922 — מתולדות מערכת השיפוט בארץ, וזאת למרות העובדה, שממצב של ריק מוחלט הוקמה בתנאים קשים למדי מערכת שיפוט שבשנים הללו פעלה באופן מסודר ומלא בכל רחבי הארץ. שנים נשכחות אלה יתוארו בספר על מנת להעמיד דברים על דיוקם ההיסטורי.

למן היום הראשון לפעילותה של מערכת השיפוט החדשה — 24 ביוני 1918 — התנהלה העבודה השיפוטית בארץ ישראל בהילוך גבוה, וכך נמשכו הדברים בכל 30 שנות השלטון הבריטי. קשה להקיף את כל 30 השנים האלה, לכן אסתפק בספר זה בטיפול מפורט בתקופה אחת בלבד, הכוללת בערך את השליש הראשון של תקופת המנדט (1918—1930). העיון בפרק זמן זה חיוני להבנת שנות המנדט כולן, שכן נוצרו בו הדפוסים לעבודת מערכת השיפוט בהקשרים השונים — הפנימיים והחיצוניים. לשם כך אבדוק לעומק את טיב היחסים בין הערכאות השונות, בין המערכת השיפוטית לבין הממשלה (נציב עליון, יועץ משפטי), ובין המערכת בארץ לבין השלטון הקולוניאלי המרכזי במשרד המושבות בלונדון.

בספר יתוארו תולדותיה של מערכת השיפוט בארץ ישראל בשנות העשרים, תוך עיסוק מפורט בפרשה משפטית אחת, מורכבת, ממושכת ומסועפת, שבאמצעותה יהיה אפשר ללמוד על אופן התנהלותה של המערכת בשנים הראשונות של המנדט הבריטי. תיאור מפורט של הפרשה, המתוארת בהרחבה בחלק הרביעי — פרשת קרקעות זיתא: עלייתו ונפילתו של השופט יוסף סטרומזה — יכול לספק תובנות חשובות ביותר. במרכזו יעמדו דמותו וגורלו של אדם אחד, יוסף סטרומזה, שכיח כשופט שלום וכשופט מחוזי בתחילת השלטון הבריטי בארץ. סטרומזה הוא השופט המקומי היהודי היחיד שפוטר מכס המשפט בכל ימי השלטון הבריטי (לעומת כמה שופטים ערבים שפוטרו). באישיותו ובהתנהגותו סטרומזה מסמל את המעבר מן התרבות המשפטית העותמאנית לתרבות המשפטית האנגלית. הוא היה במובהק אנטי־גיבור: הוא לא השאיר אחריו ספרים, מאמרים או פסקי דין פורצי דרך. ואולם סיפורו האישי־מקצועי הוא סיפור רב משמעויות ורבדים, והוא נשזר בתמונה הכוללת יותר של מערכת השיפוט המנדטורית הנאבקת על עצמאותה.

פרשת קרקעות זיתא התחילה בראשית ימי המנדט והסתיימה למעשה רק לקראת סיומו, בשנות הארבעים. הפרשה עברה פעמים אחדות, שוב ושוב, בכל ערכאות השיפוט בארץ ישראל המנדטורית — בית משפט שלום, בית משפט מחוזי, בית דין לקרקעות, בית משפט עליון — והגיעה עד למועצת המלך בלונדון. בעיקרו של דבר מדובר כאן בסכסוך קרקעות ממושך ומפותל בין יהודים לערבים, שנמשך כ־30 שנים, אך אין זה רק עוד אחד ממשפטי הקרקעות הרבים שהתנהלו בימי המנדט. היקף הדיונים המשפטיים, ומעורבותם של כל האישים הבולטים בתחומי המשפט והממשל בארץ ובלונדון באותה תקופה בכל גלגולי הפרשה, יוצרים הזדמנות נדירה להתבונן במערכת השיפוט המנדטורית כאילו מבעד למסך שקוף. על פרשה זו ניתן לומר כי המיקרו הוא המפתח למאקרו, שכן באמצעותה אפשר להציג כראוי את דרך עבודתה של מערכת השיפוט בארץ ישראל ואת המתחים הפנימיים והחיצוניים שליוו אותה בתריסר השנים הראשונות של תקופת המנדט הבריטי.

לסיכום, הספר מנסה להציג לראשונה תמונה מלאה ככל האפשר של מערכת השיפוט שפעלה בארץ ישראל בשליש הראשון של המאה העשרים.

*

עבודת המחקר לספר הסתמכה בעיקר על מקורות ראשוניים. מדובר במסמכים כגון מכתבים, דוחות, פרוטוקולים וכדומה, שנכתבו בזמן אמתי ובהם מצויים פרטים חשובים לנושא הנדון. לשם כך נבדקו תיקים רבים בארכיונים רבים בארץ ובחו"ל. ידוע, כי לעתים קיים פער בין החומר הנמצא במקור ראשוני לבין זה הנמצא במקור משני. פער כזה מתגלה במיוחד בספרי זיכרונות ובאוטוביוגרפיות שנכתבו אחרי עשרות שנים.¹⁸ בפרסומים אישיים כאלה הכותבים נמנעים מעיסוק בנושאים מביכים המציגים אותם בדרך לא חיובית.¹⁹ גם חומר רב שנאסף בארכיונים שונים במסגרת של תיעוד בעל-פה מעורר לעתים בעיות של זיכרון מאוחר, שמטרתו להציג תמונה שונה מזאת שהתרחשה באמת.

בתחום המשפט נחשבים חוקים ופסקי דין למקורות ראשוניים, שכן חשיבותם נובעת ממועד כתיבתם ופרסומם. עם זאת לא הסתמכתי באופן בלעדי על דברי חקיקה או על הכרזות רשמיות כעל תמונת מצב נכונה. לדוגמה, תיאור של מערכת השיפוט העותמאנית בהתאם למה שנאמר בחוקים השונים שנחקקו בשלהי התקופה העותמאנית יתגלה עד מהרה כבעייתי. גם ניסוחים מסוימים ב"דבר המלך במועצתו 1922" עלולים ליצור מצג מטעה לגבי בתי המשפט שהוקמו על ידי הבריטים ב-1918. למשל, שימוש ב"דבר המלך" בשנת 1922 בלשון עתיד – "יכוננו" (ובנוסח האנגלי: shall be established) לגבי בתי משפט שכבר היו קיימים ופעלו באופן סדיר כארבע שנים. המקורות הראשוניים ובירור העובדות בפועל מגלים לעתים תמונה שונה לחלוטין מזאת היכולה להצטייר מדברי החקיקה הרשמיים.

בקשיים הרבים ביותר נתקלתי בכל הנוגע לחקר מערכת השיפוט העותמאנית שפעלה בארץ ישראל. מקורות ראשוניים רבים חסרים, והיה צורך ללכת בדרכי עקיפין. לצערי, בגלל אי-ידיעת השפות הערבית והתורכית לא הצלחתי לפענח חומרים שונים ועלי להודות שמקנן בלבי חשש שעיסוקי במערכת העותמאנית ייחשב כהעזה יומרנית מדי. אבל החלטתי לעסוק בכך משום שלצערי לא מצאתי מחקר מקיף ועדכני על כל מערכת השיפוט העותמאנית בארץ. הקלה עלי הידיעה, שגם חוקרים מנוסים יודעי ערבית עותמאנית הצוללים לנבכי הארכיונים העותמאניים מתקשים לעתים לגלות את התמונה המלאה של מערכת השיפוט.²⁰ כך למשל לא הצלחתי למצוא רשימה מלאה ומוסמכת של כל השופטים שכינהו במערכת השיפוט החילונית בארץ ישראל בתום התקופה העותמאנית.²¹ ייתכן שניתן לשחזר רשימה חלקית כזאת מניתוח מדוקדק של הביוגרפיות של הקאדים, שבשלהי הראשונים ישבו גם בראש בתי המשפט החילוניים-אזרחיים.²² בכל מקרה, קשה מאוד ליצור תמונה מדויקת לחלוטין של פעילות בתי המשפט העותמאניים בארץ, והיה צורך לנסות ולשחזר פרטים רבים בנוגע לכך. כמו כן, רק חלק מהתיקים ומהפרוטוקולים של בתי המשפט האזרחיים-חילוניים העותמאניים בארץ נשמרו. לכן כל ניסיון לשחזר את דרך עבודתם של בתי משפט אלה חייב להסתמך גם על מקורות אחרים, חיצוניים,

ולא על תיקי בתי המשפט עצמם. עם זאת, להערכתי, אפשר ליצור מן המקורות הנגישים תמונה סבירה של מערכת השיפוט העותמאנית בארץ בשלהי קיומה. כידוע, מספרם של חוקרים הקוראים ערבית-עותמאנית אינו גדול, אך תקוותי היא שיימצא מי שישלים את התמונה, שכן מצויים כיום בארכיונים שונים חומרים רבים בשפה זו שיתרמו תרומה חשובה עם פענוחם.²³

בעיה דומה עולה לעתים מקשיי פענוח של חומר בלתי קריא. כך הדבר למשל באשר לחומר רב מאוד הנמצא בתיקיו האישיים של נורמן בנטוויץ' בארכיון הציוני המרכזי בירושלים וב־Middle East Center באוקספורד. השקעתי מאמצים רבים, בסיועם של אחרים, לנסות ולהבין את כתב ידו של בנטוויץ', אך במקרים מסוימים העליתי חרס בידי. מתסכלת במיוחד היא העובדה שבתיקים אלה מצויים יומנים המתייחסים לשנת 1918, שבהם רשם בנטוויץ' כמות עצומה של חומר בכתב ידו הבלתי קריא, לעתים בעיפרון. ייתכן שסיפור הקמת מערכת השיפוט על ידי הבריטים ב־1918 יהיה שלם יותר אם יפוענה חומר זה.

מאחר שבעבודה זו נעשה שימוש רב במקורות ראשוניים, מצאתי לנכון להביא ציטוטים מן המקור ולא להסתפק בתמצות החומר או בהבאת העניין עצמו במילים ספורות. הסיבה לכך היא שהסגנון והניסוח של הדברים, כפי שנאמרו ונכתבו בימים ההם, הם בעלי חשיבות רבה. אין די בכך שכותבים כי זקן השופטים סר מייקל מקדונל התנגד לעניין זה או אחר: המילים שבחר להשתמש בהן והניסוחים המדויקים שנקט מספרים לדעתי סיפור משמעותי וחשוב הרבה יותר מעצם העמדה שהביע.²⁴ חלק גדול מן המקורות הראשוניים בעברית מראשית המאה העשרים כתובים בכתב חסר. בדרך כלל נשמר כתיב זה, פרט למקרים שבהם הדבר היה עלול לפגום ביעילות הקריאה. כך למשל נכתב כאן "תורכיה" ולא "תרכיה", "חוקים" ולא "חקים", "זכויות" ולא "זכויות".

בספר זה נעשה שימוש בביטוי "ארץ ישראל". מן החומר הרב שנבדק עולה כי זה היה הביטוי שכותבי עברית נקטו בראשית המאה העשרים. ואולם, בכל מקום שבו נכתב "פלשתינה" בעברית או Palestine בלועזית, נשמר הביטוי המקורי ולא תורגם ל"ארץ ישראל".

ככיתוב באנגלית (ולענייננו, גם בעברית) לא נשמרה תמיד דרך ההיגוי המקורית של מונחים וביטויים שונים. כך למשל בלועזית מקובל לכתוב את שמה של תנועת הרפורמות העותמאנית באמצע המאה התשע עשרה — "Tanzimat", אך את המילה "תנזימאת" מבטאים בתורכית "תנצימאת" או "תנטימאת". גם ביטויים נפוצים אחרים שובשו. בעיקרו של דבר הלכתי בעקבות רוב המחקרים שפורסמו בעברית והשתמשתי בביטויים שהשתרשו בהיסטוריוגרפיה העברית (טנזימאת, מג'לה, קאדי).²⁵

ולבסוף, התנצלות: חלק מן התמונות והמסמכים שנכללו בספר אינו באיכות הרצויה. למרות זאת ראיתי לנכון להציג זאת בפני הקוראים, בגלל החשיבות שיש לשילוב של חומר ויזואלי בטקסט המובא בספר.